

A jég alatt alvó vérholt

Milyen távol van Észtország?
(Viivi Luik)

Különös, mennyire későn kerültem kapcsolatba az észti irodalommal. Amennyire vissza tudok emlékezni, kölyök koromban csupán a Kalevipoetget olvastam még Bán Aladár (tudom, nem pontos, de annál szebb) fordításában, és a Kalevalához hasonlóan megrészesgítettek az észti eposz sámánénekként indázó verssorai. Mást nem igen olvastam akkoriban, pedig több észti irodalmi mű látott napvilágot, mint finn, mivel az észtek „szerencséjükre” a nagy szovjet kultúrközösség részei voltak, és mint ilyenek nagyobb szeletet kanyaríthattak ki a könyvkiadók számára biztosított papírkontingensből. Figyelmemet azért meg-megérintették persze a jelentősebb művek, különösen a 70-es, 80-as évektől figyeltem föl Jaan Kross, Arvo Valton, Mats Traat, Enn Vetemaa, Mati Unt, no meg a klasszikus Tammsaare és Vilde prózájára – különös olvasmányélményként égett belém például Traat *Tánc a gőzkazán körül* című kisregénye, amelyet azóta többször újraolvastam. Lírikusaik már valamivel távolabb estek tőlem, talán mert Képes Géza háború előtti fordításaitól, köztük egy sor nagyszerű Marie Under-verstől eltekintve színvonalas magyarítások nem igen születtek, de még inkább oka lehetett az Észtországra telepedő titokzatos kód, a tudatunkból kitörölt szovjet tagköztársaságok elzártsága, ahova nem lehetett csak úgy elutazni, és amellyel gyakorlatilag emberi, társadalmi kapcsolatok is alig léteztek. Ahogy Csoóri Sándor írta egyik szép és drámai hangú esszéjében: a korabeli magyar értelmiség számára Észtország olyan volt, mint egy „jég alatt alvó vérholt”.

Ahogy szellemileg, úgy fizikailag is későn léptem át Észtország határát. Noha Fehérvári Győző barátom már jó ideje noszogatózott, hogy ha tehetem, keressem föl Tallinnt, melynek óvárosa valóságos gyöngyszem a lehangolóan piszkosszürke és élettelenül tespedő szovjet valóságban, először 1991 nyarán hajóztam át Helsinkiből az akkor már a „daloló forradalom” lázában égő észti fővárosba. Magánemberként, de diplomata útlevéllal, Lennart Meri külügyminiszter meghívására. És nem csalódtam, egyetlen nap alatt beléjük szerettem.

JÁVORSZKY BÉLA (1940) író, műfordító, diplomata. Két ízben (1991–1994 és 1999–2002) észtországi magyar nagykövet. Finn, svéd és észti szépirodalmat fordít. Finn Állami Díjas, József Attila-, Janus Pannonius-, Füst Milán- és Tóth Árpád-díjas műfordító.

Az első ismerkedést alig egy hónappal követő augusztusi moszkvai puccs-kísérlet és a balti országok újrafüggetlenedése aztán megváltoztatott mindent. Pontot tett az ötvenéves idegen megszállás végére, a vasfüggöny lehullt, megnyíltak az utak, a Baltikum kitért és rohamléptekkel elindult azon az úton, amelyről 1940-ben a náci Németország és a bolsevik Szovjetunió letérítette. Pezsegni kezdett minden, a gazdaság, a külkapcsolatok, a társadalom és persze a kultúra: hónapokon belül könyvkiadók, napilapok és folyóiratok születtek, újra működni kezdtek azok az intézmények, amelyek a könyvkiadást, a színházi és a zenei életet, a filmipart, a képzőművészetet, a népi kultúrát voltak hivatva életben tartani.

Az én életem is gyökeres fordulatot vett: helsinki nagykövetségként 1991. december 10-én adtam át megbízólevelem Észtországban. Ettől kezdve szabad bejárásom volt az észti politikai és gazdasági körökbe, egyúttal az észti irodalmi szalonokba, a szellemi élet műhelyeibe is.

Csakhogy közben alaposan megváltozott Észtország irodalmi klímája. A példányszámok drasztikus csökkenésnek indultak, velük a honoráriumok is, az írók pedig anyagi biztonságukon túl éppúgy elvesztették egykori társadalmi súlyukat, mint nálunk, Magyarországon. A szabadsággal együtt beözönlött a nyugati világ minden szennye és a kapitalizmus minden hátránya. Szerencséjükre az észtek voltak olyan bölcsek, hogy gyorsan újraalapították a háború előtti Kulturális Alapot, a *Kultuurkapitalt*, amely a szesz- és a dohányjövedék bizonyos százalékából ma már az egész kulturális élet működését képes finanszírozni. Elmondható, hogy az észti irodalom helyzete – mely 1991-ben szinte a semmiből indult – ma lényegesen kedvezőbb, mint a miénk. Ösztöndíjakkal, irodalmi életműdíjakkal, szakmai támogatásokkal lehetővé tették, hogy minden igazi érték megjelenhessen.

A prózáírás és a költészet így nem tűnt el, nem devalválódott, hanem kereste új kitérési pontjait. A nagy öregek, elsősorban Jaan Kross, tovább írták történelmi korszakokat és helyzeteket fölterképező opusaikat. Krossnak megadatott még, hogy a hazája sorsát korábban történelmi köntösbe burkolt regényei után a XX. század észti szenvedéstörténetét direkt módon is megörökíthesse. A 80-as évektől kezdve a realista regények és elbeszélések mellett megjelentek a kísérletező és hamarosan népszerűvé váló szürrealista kísérletek, mint amilyen *Útszi kavargás* című regénye vagy Mari Saat kisprózai remeklései. Polgárjogot nyert a posztmodern, amit legérzékletesebben talán Tõnu Õnnepalu, Melis Heinsaar vagy Jaan Kaplinski prózai alkotásaival lehetne fémjelezni. Divatba jött a mulatságosan és ironikusan abszurd, groteszk elemekben tobzódó próza, mely hosszabb változataiban fárasztó ugyan, rövid novellaként viszont kifejezetten szórakoztató tud lenni (Andrus Kivirähk, Ervin Õunapuu, Urmas Vadi).

A klímaváltozás természetesen a lírát sem hagyta érintetlenül. Az észti költészet jelenét kezdetben a 60-as években indult és mára már nagy életművekkel büszkélkedő nemzedék (Paul-Eerik Rummo, Hando Runnel, Jaan Kaplinski, Viivi Luik, Ellen Niit, Doris Kareva) befolyásolta. Ez a nagy, több szádra is bontható generáció sokféle irányba terelte nemzedéktársait. Runnel népköltéssel

rokon, kötött formái, Kaplinski panteisztikus, természetközeli költészete, Rummo szikár, tárgyias versei (nem véletlenül fordította annyit a hozzá igen közel álló finn Saarikoskit), Viivi Luik és Doris Kareva nagy szellemi kicsapongásokról, különleges nyelvi érzékiségről és kivételes formaművészetéről tanúskodó lírája mind, mind egy erőteljes és minden ízében eredeti verskultúra részei. Ők még az úgynevezett klasszikus költészet hagyományainak őrzői, miközben a náluk fiatalabbak (köztük Hasso Krull, Asko Künnap, Triin Soomets, fs vagy Kristiina Ehin) már elvetik a rímet és a kötött formákat, és új-avantgárd kifejezési formákkal kísérleteznek.

Érdekes jelenség, hogy arányaiban az észti költészetben sokkal több a nő, mint másutt. Igaz, a nők mindig lényeges szerepet játszottak az északi és a balti népek életében. Társadalmi súlyuk, szerepük jóval nagyobb volt, mint közép- vagy dél-európai sorstársaiké, így a szellemi-irodalmi világ is könnyebben fogadta be őket. Meglehet, ez az oka, hogy észtiből egyetlen férfiköltő (Jaan Kaplinski) mellett jómagam is csupa költőnőt fordítottam, és jelen összeállításunk is csupa női szerzőből áll.

A szerkesztőség arra kért, írnam meg, miért éppen ez a két költő ragadta meg a figyelmemet. A kérdésre nem könnyű válaszolni. Azt is mondhatnám, hogy választásom a véletlen műve volt, meg azt is, hogy két korban és stílusban egymástól tökéletesen különböző lírikust akartam megszólaltatni. Ene Mihkelson az idős generáció tagja, akit érthetetlen módon Észtország határain kívül alig ismernek, noha tizenegynéhány versesköteten kívül két nagyszerű, több nyelvre lefordított regényt írt, és sok más szakmai elismerés mellett Herder-díjat is kapott. Verseiben minduntalan visszatérő téma a családi trauma, a szovjet belbiztonsági erőkkel vívott harcban elesett „erdei testvér” édesapa tragédiája. Sikerült új formát kifejlesztenie az észti lírában, versei nem szabadversek, hanem olyan szabadon lüktető, központozás nélküli alkotások, melyek a képzetek szabad társítása, a mondatmozaikok ellenére egy-egy központi gondolat szépen kibomló, szürrealista kifejeződései. Belső világa szilárd, értékrendje megkérdőjelezhetetlen, azzá tették az elmúlt század észti történelmének megpróbáltatásai. Vele szemben Kai Aareleid már egy másik, jóval fiatalabb nemzedéket képvisel. Későn debütált, eddig összesen két regényt és két verseskötetet adott ki, versei azonban már most is antológiák és külföldi irodalmi folyóiratok megbecsült darabjai. Költészete végtelenül egyszerűnek tűnik, holott súlyos igazságokat hordoz.

Befejezésül ismét Csoóri Sándorhoz nyúlok vissza, akit komolyan megérintett a finn és az észti költészet, és aki egy finnekről írt esszéjében a következőket írja: „...a finnek költészetét nem aszalta meg semmiféle absztrakció. Akármilyen vőfélyei támadtak is Európában az avantgardizmusnak, a finnek érzéletes nyelve láthatóan ellenállt a meddő, irodalmias csábításoknak. A szépség és a hétköznapiság, az átszemlélt tárgyiaság és a földön gyalogló derű ugyanolyan magától értetődően elfér benne, mint a miénkben, és a versek minden szavának tapintható teste van, múltja és vére, mint az embernek, mint a fáknak.”

Úgy érzem, mindezt akár a rokon észti költészetéről is írhatta volna.